

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертацію
Борисова Романа Ігоровича
на тему: «Аскриптивні статуси як фактор професійної соціалізації
студентів», поданої на здобуття
наукового ступеня кандидата соціологічних наук
за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології

Актуальність теми дисертаційного дослідження

Розвиток сучасного суспільства, постійні зміни на ринку праці, переоцінка цінностей у професійній сфері – все це потребує вміння адаптуватися до змін життя і вимог соціального середовища. Особливо такі вміння потрібні молоді, яка найбільш активно включається в усі соціальні процеси, зокрема, і професійної реалізації. Окреме місце в процесах репродукції та подальшого ускладнення професійної структури суспільства належить вищій школі, яка є основним джерелом підготовки висококваліфікованих спеціалістів та має легітимне право на надання інституціонального культурного капіталу, без якого в умовах зростаючої конкуренції на ринку праці неможливо зайняти високі професійні позиції.

Процес професійної соціалізації студентської молоді надзвичайно складний і суперечливий. Особливий, як науковий, так і практичний інтерес цей процес представляє в межах окремої соціальної організації – певного вищого навчального закладу, який маючи власне специфічне інституціональне середовище впливає на перебіг цього процесу, створюючи свої унікальні умови. Соціокультурне середовище ВНЗ формує специфічний простір, в якому проходить процес професійної соціалізації студента, формується особистість майбутнього фахівця, здійснюється взаємодія комплексу агентів, які здійснюють управління даним процесом, - професорсько-викладацького складу, адміністрації, виховних, наукових та інших структур. Та формування професійних устремлінь студентів починається ще до появи комунікацій з представниками професій. Саме завдяки різним видам інформації, яку індивід отримує в процесі навчання і виховання від свого соціального оточення (сім'я, школа, друзі, масові комунікації), він ще до вибору професії виявляється

певним чином зорієнтованим на те, як оцінювати те чи інше заняття, той чи інший варіант, той чи інший професійний шлях. Мова йде про сукупність приписаних соціальних ознак, які впливають на визначення позиції індивіда в соціальній структурі суспільства незалежно від стратегій та практик, які він здійснює, а саме про аскриптивні статуси.

Звісно, аскриптивні статуси можуть як обмежувати результати певних дій індивіда, так і сприяти підвищенню їхньої ефективності. В даному дисертаційному дослідженні акцент зроблено на вивченні аскриптивних статусів як чинника професійної соціалізації студентів.

Серед великої кількості робіт присвячених професійній соціалізації студентства, представлених у науковому полі України, соціологічних розвідок доволі багато. Натомість питання впливу аскриптивних статусів на зазначений процес розглядаються на рівні результатів емпіричних досліджень, наукових звітів, окремих пунктів в навчальній літературі, виокремлення і аналізу окремих статусів в межах наукових публікацій. Що ж стосується кумулятивного впливу комплексу аскриптивних статусів на професійну соціалізацію студентів, то такі дослідження мають поодинокий характер.

Саме виходячи з вищезазначеного, вважаю, що дисертаційне дослідження Борисова Романа Ігоровича «Аскриптивні статуси як фактор професійної соціалізації студентів» є актуальною завершеною науковою роботою, присвяченою порівняно малодослідженим в соціології освіти чинникам впливу на перебіг одного з ключових процесів в освітньому просторі – професійну соціалізацію.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, їх достовірність та новизна

Підхід дисертанта до соціологічного розгляду аскриптивних статусів як фактору професійної соціалізації студентів в сучасному українському суспільстві відзначається повнотою і ґрунтовністю аналізу. Вдало сформульовані Р.І. Борисовим мета і завдання дослідження, які логічно вибудовані з тим, щоб виокремлене проблемне поле соціологічних дискусій

стосовно чинників професійної соціалізації студентів було представлено комплексно і системно.

Оцінюючи найважливіші здобутки дисертаційного дослідження, варто вказати на наступні результати, що є концептуальним стрижнем роботи і мають вагому наукову новизну.

Передусім, це розробка типології професійних стратегій студентів, що включає монопрофесійну стратегію, яка характеризується спрямованістю на здобуття компетентностей переважно в галузі обраної професії; поліпрофесійну стратегію, яка виявляється в орієнтації на здобуття компетентностей як в галузі обраної професії, так і суміжних з нею; конформістську стратегію, яка спрямована на здобуття компетентностей, не пов'язаних зі спеціальністю, що набувається у ВНЗ.

По-друге, розробка системи показників рівня усталеності професійної стратегії, до якої включені: відповідність між системою освітньо-професійних диспозицій студентів та їхніми освітніми практиками; вік вибору професії; наявність досвіду професійної діяльності, яка відповідає спеціальності, за якою студент навчається у ВНЗ.

По-третє, виявлення кумулятивного впливу аскриптивних статусів на формування професійних стратегій студентів. Зокрема, автор на підставі результатів соціологічних досліджень доводить, що найбільш впливовими є обсяг економічного та культурного капіталів сім'ї, а також місце проживання під час навчання в загальноосвітній школі.

По-четверте, дисертант зробив важливий крок щодо удосконалення категоріально-понятійного апарату соціології освіти, запропонувавши суттєві зміни до інтерпретації окремих понять дослідження, а саме: «професійна стратегія», додавши до її визначення як системи освітньо-професійних диспозицій студентів, що складається з уявлень про майбутню професійну діяльність та мотивації набуття професійних компетентностей, таку характеристику, як вибір освітніх практик, необхідних для професійного становлення; «професійна соціалізація особистості» через доповнення двома

рівнями професійної соціалізації: стратегічним, індикаторами якого є професійно-статусні плани, професійні цінності, мотивація вибору професії, мотивація вступу до ВНЗ, мотивація навчальної діяльності; та практичним, індикаторами якого є регулярність освітніх та професійних практик; «стратегічна дія» шляхом розширення її характеристик, зокрема таких як, динамічність (характеризує спрямованість стратегії на досягнення нових позицій у різних соціальних полях), інноваційність (характеризує спрямованість стратегій на внесення змін у повсякденні практики), цілісність (означає ступінь узгодженості з іншими стратегічними діями).

По-п'яте, вдалим вважаю вибір теоретико-методологічної основи роботи, а саме аналіз концепцій соціалізації та професійної соціалізації передусім як процесу самоконструювання особистості, що найбільш повно розглянутого в працях З. Баумана та роботах дослідників синтетичної методології (М. Арчер, Е. Гідденса, П. Бурдьє). У роботі зроблено висновок щодо необхідності більш повного використання можливостей структурно-конструктивістської методології (П.Бурдьє) та визначено професійну соціалізацію як багаторівневий та багатофакторний процес формування професійних компетентностей особистості, що актуалізується завдяки реалізації професійних стратегій та освітніх практик, за допомогою яких відбувається інкорпорація культурного капіталу, необхідного для набуття професійних компетентностей.

Слід відзначити обґрунтованість наведених дисертантом висновків, які базуються на грамотному використанні як загальнонаукових, так і соціологічних методів дослідження. Нове наукове знання отримано дисертантом за допомогою методів: порівняльно-історичного – для аналізу соціологічного дискурсу професійної соціалізації; системно-структурного – при концептуалізації професійної стратегії та її складових; а також залучено такі загальнонаукові методи, як аналіз, типологізація, порівняльний аналіз та здійснений на його основі синтез.

У дисертаційній роботі були застосовані також такі кількісні та якісні методи емпіричного дослідження, як структуроване інтерв'ю, анкетування,

фокусоване групове інтерв'ю, аналіз документальних джерел. Серед методів обробки соціологічної інформації було використано факторний, типологічний, а також кореляційний види аналізу. Також здійснено вторинний аналіз результатів декількох соціологічних досліджень професійної соціалізації студентів.

Дисертаційне дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу та загальних висновків, списку використаних джерел, додатків; воно оформлене відповідно до встановлених вимог і дозволяє чітко фіксувати новизну підходу автора до теоретико-методологічних засад соціологічного аналізу професійної соціалізації студентів, виявленню ролі аскриптивних статусів у процесі професійної соціалізації, дослідженню професійних стратегій та освітніх практик як рівнів професійної соціалізації студентів. Дисертація вдало структурована, викладення змісту роботи ведеться логічно, послідовно, досить аргументовано.

У першому розділі дисертації **«Теоретико-методологічні засади дослідження професійної соціалізації студентів»** здійснено аналіз теоретико-методологічних підходів до вивчення професійної соціалізації, розкрито значення дослідницького категоріально-понятійного апарату, розглянуто особливості студентства як соціально-демографічної групи.

Хотілося б особливо звернути увагу на підрозділ 1.2 *«Професійні стратегії та освітні практики як рівні професійної соціалізації студентів»*, де дуже переконливо використано концепт «професійна стратегія», що дозволяє врахувати суб'єктивну сторону вибору професії, з урахуванням як рефлексивності особистості, так і її соціального досвіду, який вона набула в процесі виконання габітуалізованих дій, і визначається як система освітньо-професійних диспозицій студентів, що складається з уявлень про майбутню професійну діяльність, мотивації набуття професійних компетентностей та вибору освітніх практик, необхідних для професійного становлення та концепт «освітні практики», визначені як хабітуалізовані дії, які опосередковують

процес набуття актором професійної компетентності та професійно-статусної позиції.

Другий розділ **«Місце аскриптивних статусів у конструюванні професійної соціалізації студентства»** присвячено розкриттю значення аскриптивних статусів для професійної соціалізації студентства, здійсненню концептуалізації аскриптивних статусів у конструктивістсько-структуралістській перспективі дослідження.

Заслугове на увагу запропоноване дисертантом структурно-конструктивістське визначення аскриптивного статусу «як сукупності приписаних соціальних ознак, які впливають на визначення позиції агента в соціальній структурі суспільства незалежно від стратегій та практик, які він здійснює» (с.101) та виокремлений комплекс ключових аскриптивних статусів, що здійснюють вплив на професійну соціалізацію особистості.

Архітектоніка третього розділу **«Особливості конструювання професійних стратегій та освітньо-професійних практик студентів»** є логічним продовженням двох попередніх і відображає результати соціологічних досліджень «Ціннісні орієнтації та поведінкові практики шкільної молоді» (2013-2014 рр.), «Студентство прикордоння Центральної та Східної Європи: цінності, ідентичності, життєві плани» (2014-2015 рр.) та вторинний аналіз результатів досліджень Інституту соціології, щодо впливу аскриптивних статусів на професійну соціалізацію студентів. Цікавим вважаю емпіричну типологізацію професійних стратегій студентів, запропоновану автором, за критеріями орієнтації на здобуття компетентностей в процесі навчання у ВНЗ. Це, зокрема, такі стратегії, як монопрофесійна, поліпрофесійна та конформістська.

Тема даного *дисертаційного дослідження має зв'язок з державними науковими програмами*, а саме: дисертаційне дослідження виконане в межах базових напрямів досліджень, що здійснювалися за участю автора кафедрою соціології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна «Проблеми формування громадянської ідентичності української молоді: роль

освіти як чинника консолідації суспільства» (2008-2009 рр.) (номер державної реєстрації 0108U001642), «Духовний світ українського студентства: національні джерела та глобальні орієнтири» (2010-2011 рр.) (номер державної реєстрації 0110u001436), «Нове покоління: надії, цілі, ідеали: двадцять років по тому» (2012-2013 рр.), «Ціннісні орієнтації та поведінкові практики шкільної молоді Харківщини» (2013-2014 рр.), «Студентство прикордоння Центральної та Східної Європи: цінності, ідентичності, життєві плани» (2014-2015 рр.), «Працевлаштування випускників-соціологів: сучасні реалії та погляд у майбутнє» (2015 р.), «Молодь на пограниччі Центральної та Східної Європи: ціннісні орієнтації та повсякденні практики» (2015 р.) (науковий керівник зазначених досліджень – проф. Сокурянська Л.). Положення дисертації знайшли відображення у підготовленому дисертантом розділі заключного звіту науково-дослідної теми кафедри соціології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна «Ціннісні орієнтації та поведінкові практики шкільної молоді Харківщини» (2013-2014 рр.).

Значущість дослідження для науки і практики, впровадження наукових результатів, напрями їх подальшого використання

Отримані в процесі дослідження методологічні розробки, теоретичні висновки, проаналізований емпіричний матеріал соціологічних досліджень можуть слугувати основою для обґрунтування і розробки державних та регіональних програм, управлінських рішень на рівні центральних та місцевих органів влади, зокрема, Міністерства освіти і науки, відділів освіти, спрямованих на гармонізацію та оптимізацію процесу професійної соціалізації студентів в межах реформування вищої освіти України, удосконалення навчального процесу в університетах, оновлення базових засад профорієнтаційної роботи через вибудовування нової системи зв'язків «школа – ВНЗ».

Основні наукові положення, висновки дисертаційної роботи використано у навчальному процесі Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, зокрема при викладанні таких навчальних дисциплін, як

«Вступ до соціології», «Історія класичної соціології», що викладаються на I курсі соціологічного факультету, «Соціологія освіти», що викладається на III курсі соціологічного факультету, «Новітні соціологічні теорії», що викладається на V курсі соціологічного факультету.

Матеріали дисертації можуть бути використані при викладанні навчальних дисциплін: «Соціологія вищої школи», «Соціологія професії», «Соціологія нерівностей».

Повнота викладу основних результатів дисертаційного дослідження в опублікованих працях

Дисертаційне дослідження Борисова Романа Ігоровича є завершеною науковою роботою, а отримані результати, наведені в дисертації та авторефераті, належать її автору. Основні положення дисертаційного дослідження викладені в 14 наукових публікаціях, з яких: 6 статей, що опубліковані в українських фахових виданнях із соціологічних наук, 1 стаття у закордонному періодичному виданні, 7 тез наукових конференцій. Повнота викладу наукових доміант, висновків і рекомендацій в опублікованих статтях здобувача відповідає вимогам "Порядку присудження наукових ступенів" затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України №567 від 24 липня 2013 року (зі змінами). Вимогам вищезгаданого Порядку відповідає і оформлення дисертаційної роботи. Основні положення дисертації і зміст автореферату є ідентичними. Зміст опублікованих наукових праць здобувача та автореферату дисертації достатньо повно відображають основні тези дисертаційного дослідження.

З наукових праць, які опубліковані у співавторстві, у дисертації використано лише ті ідеї та положення, що належать автору. Внесок автора у публікації в співавторстві конкретизовано у списку опублікованих праць за темою дисертації.

Дискусійні положення та зауваження

Позитивно оцінюючи здобутки дисертанта, вважаю, що деякі положення дисертації та твердження, що їх містить текст, мають дискусійний характер або потребують уточнення.

1. У назві роботи акцент зроблено на тому, що аскриптивні статуси - це фактор професійної соціалізації, в той же час в актуальності мова йде про необхідність дослідження кумулятивного впливу комплексу аскриптивних статусів на професійну соціалізацію (с. 3). Мета та новизна (с. 4, 6) передбачають «концептуалізацію ролі аскриптивних статусів у професійній соціалізації». У висновках прописано, що це «авторське дослідження особливостей конструювання професійної соціалізації студентів в залежності від аскриптивних статусів» (с.16). Хотілося б отримати коментар дисертанта.
2. Визначаючи студентство як соціально-демографічну групу (підрозділ 1.3) говорячи про її гомогенізацію, зазначаючи, що в «процесі професійної соціалізації в вищій школі ключове значення має місце довузівської соціалізації» (с. 64), потрібно, як на мене, враховувати рівень підготовки студентів. Я можу погодитись з думкою дисертанта (і тими соціологами, що дотримуються цієї думки) що на рівні бакалаврату, особливо першого, другого курсів - це саме так. Коли ж мова йде про магістрів, то це вже професійна група, адже вони попередньо завершили навчання у вищій школі, професійно соціалізувались, переважна більшість із них успішно будують кар'єру. А як буди із студентами заочної та дистанційної форм навчання? В тексті роботи, принаймні в перших двох розділах такого розрізнення дисертант не пропонує.
3. Дуже непереконливо прописаний підрозділ 2.3 «*Місце проживання під час навчання в загальноосвітній школі як чинник професійної соціалізації*

студентів». Передусім невдалою вважаю назву підрозділу, оскільки «місце проживання» згідно Цивільного кодексу України - це, житловий будинок, квартира, інше приміщення, придатне для проживання в ньому (гуртожиток, готель тощо), у відповідному населеному пункті, в якому фізична особа проживає постійно, переважно або тимчасово. Доцільно було б використати, наприклад, «тип поселення». Крім того, залучення просторової проблематики в межах досліджень Ф.Тьоніса, Г.Зіммеля, Р.Парка, П.Сорокіна, не є аргументом, що місце проживання - це чинник саме професійної соціалізації.

Загальний висновок про відповідність роботи встановленим вимогам

Аналіз тексту дисертації, автореферату і публікацій дозволяє стверджувати, що пропоноване дослідження є самостійною, завершеною роботою, результати якої є актуальними, мають теоретичну і практичну цінність.

Таким чином, дисертація Борисова Романа Ігоровича «Аскриптивні статуси як фактор професійної соціалізації студентів», подана до захисту на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології є самостійним науковим дослідженням, що повністю відповідає вимогам пп. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів» затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 (зі змінами, внесеними згідно з Постановами КМУ №656 від 19.08.2015р. та №1159 від 30.12.2015р.), а здобувач заслуговує присудження наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології.

Офіційний опонент :

**доктор соціологічних наук, професор
завідувач кафедри галузевої соціології
факультету соціології
Київського національного
університету імені Тараса Шевченка**

В.В.Чепак

ПІАПИС ЗАСВІД
ВЧЕНИЙ СЕКРЕТ
КАРАУЛЬНА Н. В.
13. 03. 2017

(Handwritten signature)